

ХРИСТО РАДЕВСКИ

ДИХАНИЕТО НА ОКТОМВРИ

Ако някой писател, особено от нашето поколение, каже, че Октомврийската революция с нищо не е засегнала неговото гражданско битие и писателската му работа, то значи, че този писател е мъртво роден. Но струва ми се, че такъв писател няма. Всеки от нас по свой начин възприе Октомврийската революция и всеки по свой начин е възприемал, учил се е и се учи от културата на родената от революцията Съветска държава.

Аз се мъча сега да си спомня цялото разнообразие от мисли, впечатления, преживявания и представи, които октомврийските събития и развитието на Съветския съюз са предизвиквали, предизвикват и до ден днешен у мене. И много е трудно да систематизирам всичко и да го разкажа. То е сложно като самият живот. Всъщност, откак съм станал съзнателен гражданин, всичко, което направи революцията, е в центъра на моя живот, защото то е същността на движението, в което съм израснал.

Но всичко стана постепенно, с много кривуличения, лутания и съмнения.

Когато Великата октомврийска социалистическа революция избухна, аз бях ученик в долните класове на гимназията. И не само поради възрастта си, но и поради средата, в която живеях, не разбрах какво става, всичко за мене беше някакъв хаос, нещо, което става някъде в света и което няма никакво значение за моя живот. . . Ние се събирахме в нашите ученически квартири, развивахме хлапашки философии по различни въпроси, но към революцията нямахме определено отношение. Нямаше кой да ни внуши това отношение. Само един възрастен ученик, пуснат от фронта по някакъв параграф за ония, които искат да продължат образованието си, ни обясняваше значението на събитията и ни казваше, че болшевиките, които носят правдата, ще победят. Но за нас това беше малко разбираемо, дори тревожно, защото както той ни представяше работата, у нас се създаваше впечатлението, че България я очаква някакво нашествие. Един от нас дори тревожно питаше кога ще дойдат „богослужинките“.

После, когато бях в шести клас, за пръв път чух ясно и внушително слово за Революцията. Това слово беше произнесено от нашия учител по литература Калчо Калчев, сега вече покойник, за когото с голямо уважение си спомням. Той ни преподаваше руски език и веднъж ни каза да го учим, „защото идат“. И добави: „Тази революция ще измете тията и след нея вероятно ще се роди нещо ново“.

Един път той ни прочете от един чуждестранен вестник — доколкото си спомням този вестник беше „Л'Юманите“ — отговора на Горки до една дама, която го запитвала: „Какво се случи с този добър руски народ, защо той изведнъж стана кръвожаден звяр?“

На този дамски въпрос Горки отговаря със съкрушителен сарказъм, че такива като нея нищо не са направили да научат мужика на човешко отношение и че много късно се сецат да се питат какво става с него.

Тогава аз не запомних точните изрази на писателя, но у мене те оставиха потресно впечатление на нещо силно, убедително и унищожавашо.

Това беше словото на революционния писател, на начинателя на съветската литература.

И когато съзнателно почнах да се занимавам със съветска литература, намерих тази статия на Горки. Тя е поместена в том 23 на тридесетомника, който Госиздат пусна. Статията е озаглавена „По повод. . .“ и е написана през 1905 г., т. е. през първата руска революция. Горки отговаря на редица пратени до него писма, но най-много се спира върху писмото на дамата. И в „Л'Юманите“, навярно са поместили статията през време на октомврийските събития, за да отговорят, вероятно, на други подобни въпроси, които тогава френската буржоазия е задавала по адрес на руския народ.

По-късно, като ученик в ловешката мъжка гимназия един прекрасен ден в ръцете ми попадна току-що излязлата от печат стихосбирка на Смирненски „Да бъде ден!“ Тази книга така ме завладя, че оттогава до ден днешен Смирненски си остана мой учител в поезията. Там има няколко стихотворения за руската революция и измежду тях най-силно впечатление ми направи стихотворението „Червените ескадрони“. Но тогава аз не бях наясно по много елементарни въпроси на нашата идеология и политика, гледах на света през очилата на Бакунин и двустихието:

С буря, мълния и грохот възвестете гордий поход
на възбунените роби, на червените вълни

предизвикваше у мене възражение. Защо — разсъждавах аз — червените вълни да са спасителни за човечеството, защо да не са черните вълни, т. е. идеологията на анархизма? Един мой съученик, разпален комунист, ме убеждаваше, че поетът не е виновен за дето пише за червените вълни, защото описва живота, а животът е такъв. Той обаче така ме убеждаваше, че никак не можех да приема неговите доводи.

И все пак руската революция навлизахше дълбоко в съзнанието ми чрез поезията на Смирненски, особено чрез стиховете му, посветени на октомврийските събития. Предубежденията ми не ми позволяваха да се откажа от своите безвластнически разбирания, колкото и нестабилни да са били те, но чувствата и разума ми вече бяха пленени от идеите, които се осъществяваха чрез Октомврийската революция и които разтърсваха издъно стария обществен ред. Тази овладяваща и очистителна сила мене ме увлече главно чрез художествената литература и по-специално чрез поезията. Четенето на теоретическите книги дойде по-късно. У мене то дойде като необходим коментар на това, което ми внушаваше поезията и което ми съобщаваха вестникарските статии. И ст своя собствен опит научих какво неотразимо е възпитателното въздействие на художествената литература, когато тази литература е наистина художествена и здрава идейно.

Когато в 1924 г. се записах студент в Софийския университет и заживях в София, почнах да сътруднича редовно с първите си поетични опити на нашите пролетарски издания и около тях се запознах и приятелювах с Георги Караславов, Ангел Тодоров, Никола Ланков, Тодор Харманджиев, Емил Коралов и др. Ние тогава съставлявахме тъй да се каже най-младата генерация от пролетарски поети и писатели. Дружехме, пишехме, четяхме, декламирахме и споделяхме впечатленията си от новите литературни факти. И тука, в тази среда, широко нахлуваше съветската литература, доколкото това беше възможно при животинската омраза на тогавашния политически режим към всичко, което иде от младата Съветска държава. До нас по различни пътища все пак достигаха съветски книги и ние жадно ги поглъщахме, особено стихосбирките. Много неща пристигнаха и от Запад. Едно берлинско издателство издаваше избрани произведения от съветски писатели и неговите издания сякаш бяха легализирани, тъй като идваха от капиталистическа, т. е. благонадежна страна.

Първите поетични ластовички, които донесоха между нас лъха на Революцията, бяха Александър Блок, Андрей Бели и Сергей Есенин. Поемите на Блок „Дванайсетте“ и „Скитите“ ни влияеха с неотразима сила. Спомням си как се разхождахме вечер по снега и декламирахме:

Черный вечер.
Белый снег.
Ветер, ветер!
На ногах не стоит человек.
Ветер, ветер —
на всем божьем свете!
.....
Мы на горе всем буржуям
мировой пожар раздуем...
.....
Революционный держите шаг!
Неугомонный не дремлет враг!

Тези стихове ни действуваха като лозунги. Цялата поема с нейните песенни и груби, и разговорни и призивни стихове влизаше в нашия свят като някакво ново откровение и с революционната си атмосфера, и с художествените си особености. А „Скитите“ действуваха просто зашеметяващо. Спомням си с какъв патос др. Марко Темнялов — страстен любител на поезията и автор на хубави стихове — декламираше тази стройна, сурова и внушителна поема:

Миллионы — вас. Нас — тьмы, и тьмы, и тьмы.
Попробуйте, сразитесь с нами!

В тези стихове ние чувствувахме заканата и силата на великия руски въстанал народ, независимо от това, че там се говори за скити и азиати. Силно действуваха върху нас тогава и някои от стихотворенията на Андрей Бели, особено поемата му „Христос възкресе“ На мене тогава извънредно ми допаднаше следното четиристишие от Бели, с което завършва стихотворението „На родината“:

И ты, огневая стихия,
безумствуй, сжигая меня
Россия, Россия, Россия —
мессия грядущего дня!

Този куплет и сега ме вълнува, въпреки резервите ми и към стихотворението, и към творчеството на Андрей Бели.

После дойде Сергей Есенин. Той се харесваше на всички ни, но всеки по свой начин го е приемал и разбирал. За себе си мога да кажа, че възприемах стиховете му като най-дълбоко откровение. Те ми допадаха. Допадаха ми главно, защото възпяваха селската природа, а аз във всекидневния си битие не бях се откъснал от селото. Много от стихотворенията на Есенин знаех наизуст, помня ги и днес и със същото вълнение си ги повтарям. Това, което чувствах, но не можех да го изразя със своите възможности, виждах го изразено у Есенин:

Тенькает синица
меж лесных кудрей.
Темным елям снится
гомон косарей.

По полям со скрипом
тянется обоз —
суховатой липой
пахнет от колес.

Такива селски природни картини, с които изобилствува поезията на Есенин, са свързани у него с дълбоко патриотично чувство, което винаги ме е поразявало:

Холодной скорби не измерить,
ты на туманном берегу.
Но не любить тебя, не верить —
я научиться не могу.

И по-нататък, макар и по есенински, в религиозен стил, вярата в щастието на родината, именно по пътя, който е поела:

О, верю, верю, счастье есть!
Еще и солнце не погасло.
Заря молетвенником красным
порочит благостную весть.
О, верю, верю, счастье есть!

Звени, звени, золотая Русь,
волнуйся, неумный ветер!

По-сетне, когато животът на партията ме увлече, когато почнах по-сериозно да се занимавам с идейно-политическото си образование, когато почнах системно да изучавам съветската литература, особено поезията, в съзнанието ми се извърши дълбока преоценка на това, от което вчера безрезервно съм се възхищавал. И Блок и Есенин, и особено Бели не са образци в онова направление, по което се развива съветската поезия и в което аз съм се възпитавал. Но тези техни стихове, които имат отношение към революцията, обърнаха нашите погледи натам, накараха ни да се взираме в това, което става в широката руска земя, възбудиха нашия интерес към младата съветска култура. И в това се състои тяхната голяма пропагандистка заслуга. Поне за мене е така.

По онова време група млади писатели бяхме се групирани около списание „Наковалня“, редактирано от Димитър Полянов. Било в редакцията на списанието, било по различни други пътища, ние получавахме сегиз-тогиз съветски книги, обменяхме си ги и споделяхме мислите си върху прочетеното. По-сетне в София имаше няколко представителства

на съветската книжнина и оттам почти редовно се снабдявахме със съветски книги. Само списанията и вестниците трудно проникваха у нас, те бяха забранени. Забраняваха се, разбира се, и по-съмнителните, според цензора, книги. За щастие, цензурните институти, където се упражняваше контрол върху съветската книга, биваха или достатъчно невежествени, или достатъчно подкупни, и много книги, които от тяхно гледище не би трябвало да се допускат до нашия читател, стигаха на пазара. Режимът на получаване съветски книги от време на време се затягаше и тогава почти нищо не се получаваше. Този режим вървеше зигзагообразно, в зависимост от политическия курс в страната. За книги, които — според преценката на цензурните институти имаха опасен пропаганден характер — ние дирехме различни прикрити форми на получаване. . . . Така например аз получих стенографския отчет на Втората международна конференция на пролетарските и революционни писатели, която се състоя през месец ноември 1930 г. в Харков, отчетите на редица писателски пленуми в Москва, списанията „Литература мировой революции“ — орган на Международното обединение на революционните писатели — и редица други списания, вестници и сборници. Получавах ги от Виена чрез писателя Ернст Фабри, с когото имах дълга, интересна и завоалирана (в случай че писмата попаднат в полицията) кореспонденция, която за съжаление, с много други документи изчезна. Съветските издания той ми пращаше опаковани в кориците на немски издания до др. Корнелия Фаденхехт, дъщеря на покойния проф. Фаденхехт и жена на починалия през 1935 г. високоталантлив артист и сърдечен другар Порфирий Велков. Полицията обаче откри този и други подобни „канални“ и един прекрасен ден в „Зора“ писа, че за съжаление някои наши видни общественици са се турили в услуга на комунистическата пропаганда у нас. Намекът беше по адрес на проф. Фаденхехт и др.

Получаваната по този начин литература ставаше още по-интересна и привлекателна за нас. И затова дори и онези стихове, които сега вече не правят такова впечатление, тогава се приемаха от нас като нещо ново и високо. А по същество те наистина си остават новаторски произведения. Системно отношение към съветската литература у нас — аз говоря главно за себе си — още нямаше, защото не за всичко и не редовно бяхме осведомени. Тогава ни Демян Бедни беше ни добре познат, ни Маяковски ни бе достъпен. Една от първите стихосбирки на съветски поет, която попадна в ръцете ми, беше „Ледоход“ от Александър Жаров. Тя беше с предговор от Луначарски и това още повече подигаше литературната ѝ цена в моите очи. Силно впечатление ми правеха такива стихове:

Я — делегат небесной рати
и от весенного ЦЕКА,
Я — солнце — нынче председатель
и на земле и в облаках.

В тази наглед природна картина авторът беше вмъкнал политическия съветски бит. Силно ми действаха на мене политическите стихове на Безименски. Бях научил — помня ги и сега — цели пасажи от поемата „Феликс“, в която се възпява Дзержински:

Пришел человек,
простой человек
и зверинные когти отсек.

Спомням си с какъв ентусиазъм по-късно Вапцаров подемаше тези и други пасажии от тази поема и от други съветски поети. Безименски преди Маяковски и други поети да влезат в писателския мибит, ме наведе на мисълта за партията като вдъхновена тема за поетично пресъздаване. По онова време беше много известен и цитиран от нас Иван Доронин, чийто глас сетне заглъхна. Аз и досега помня и ми харесват много неговии стихове:

Ех, ты, родина моя советов!
Мать моя — родимая страна!
Хорошо на свете быть поэтом,
напиваться жизнью допьяна.

Първата книга, която даваше ориентация за това, което става в съветската поезия, беше издадената от Георги Бакалов студия на Валери Брюсов „Руската поезия вчера, днес и утре“. Тази студия сега е вече, разбира се, съвсем остаряла, тя вероятно има и неправилни постановки и решения на някои въпроси на съветската поезия, но бе написана вещо, убедително и с любов към поезията. Тя ни запознаваше с първите стъпки на съветската поезия и с редица нейни представители. В печата вече се явяваха статии и бележки за отделни факти в съветската литература, почнаха да излизат и преводи на различни разкази и стихотворения. Освен Гео Милевите преводи на Маяковски и „Дванадесетте“ от Блок и преводите на Смирненски от някои поети от „Кузница“, явиха се в български превод: „Христос възкресе“ от Андрей Бели и „Другар“ от Есенин, превод на Николай Хрелков, някои преводи от Полянов на стихове от Демян Бедни и др. Към съветската поезия се прояви интерес не само в прогресивните издания, но дори и сред писателите, които не споделяха идеите на руската революция. Казин беше един от онези пролетарски поети, чиито стихове допадаха на широк кръг писателска интелигенция. Лиризмът, интимната атмосфера, антропоморфизмът и високата стихотворна култура го правеха приемлив за всички. Неговият звучен стих просто с оркестрацията си предава атмосферата на труда, който възпява:

Живей, рубанок, шибче шаркай,
шушукай, пой за верстаком,
чеши тесину сталью жаркой,
стальным и жарким гребешком.

Казин беше и си остава един от моите любими съветски поети. Неговите стихове и сега ме вълнуват както ме вълнуваха в онези години, когато за пръв път почувствувах неговите лирически трепети. И помня много от тези чудни стихове:

Не потому ль к любви вселенской
ревниво льну стихом своим,
что не любим любовью женской,
любовью женской не любим?

Не жду под вечер шум от платья,
а зашумит издалека, —
я жду не женского объятья,
а встречной ласки ветерка.

И, тронут этой ласки встречной,
я рад, что веет ветерок,
что я без ласки человеческой
не одинок, не одинок.

И, полон силы вдохновенной,
я чую сквозь ночную муть,
что грудь вселенной, грудь вселенной
ко мне склоняется на грудь. . .

През 1929 г. група млади тогава пролетарски писатели: Петко Буюклиев, Никола Ланков, Ангел Тодоров, Любен Огнянов-Ризор и др. под партийното ръководство на др. Тодор Павлов, започнахме да издаваме литературния седмичник РЛФ — Работнически литературен фронт. Напоследък мнозина упражняват критическите си пера върху „сектанството“ на този вестник и в тези често и политически, и литературно неграмотни критики има частица от истина. РЛФ обаче, въпреки слабостите си, изигра важна роля за утвърждаване на комунистическата партийност в нашата литература и за популяризиране на съветската литература у нас. Там, в този вестник, ние системно превеждахме съветските поети и давахме редовни сведения за това, което става в литературата на Съвския съюз. Разбира се, доколкото беше възможно при тогавашните условия. Тогава аз се занимавах активно и системно с изучаването на съветската литература. И това се отразяваше върху моята лична писателска работа. Превеждането на съветската поезия на български език за мене е извънредно важно литературно дело. Първо, защото се запознава масовият читател, който не може още добре да си служи с руски и другите езици на съветските народи, с най-прогресивната поезия в света, и второ, защото с превеждането на поезия се показват достоинствата и възможностите на нашия език. Превеждането на поезия за мене е пълноценна творческа работа. Разбира се, когато творчески, а не занаятчийски се превежда. Като се трудя над преводи из съветската поезия, аз изпитвам истинска творческа мъка и истинска творческа радост, когато сполуча. Особено сложна и плодотворна школа за мене са Маяковски — за възрастни, и Маршак — за деца. Маяковски отначало, поради незнанието на езика и поради школовката ми в други стилове поезия, не разбирах и никак не можех да си представя, че един ден ще го превеждам. Но колкото повече прониквах в неговия поетичен свят и в творческата му лаборатория, толкова повече ме привличаше. И навярно до края на живота си няма да се откажа да превеждам неговите стихове. Той за мене е голямо изпробване на поетичните възможности на преводача.

Друг поет, който с голямо увлечение съм превеждал и превеждам, е Маршак. Оригиналната простота, яснотата и остроумието на неговия стих ме плени още с прочитането на първата му книжка. И аз веднага се захех да го превеждам. Според мене тсй е жив класик на световната поезия за деца. През време на фашизма преведох няколко неговии поемки, между които „Поца“ и „Пожар“. Те бяха издадени от Добромир Чилингиров. Тогава детската литература минаваше през тежко цензурно менгеме в министерството на просветата. Това менгеме беше особено бездушно към онези произведения, в които миришеше на нещо прогресивно. И въпреки това Маршак мина през него. Цензорите от министерството не можеха да намерят основание да спрат неговите произведения.

В периода от 1930 година до 9 септември 1944 година, когато биваше възможно да се публикува, аз непрекъснато превеждах съветска поезия и проза. Това правеха по-голяма част от нашите прогресивни поети и всеки от тях може интересно да разкаже какво е научил от съветската

поезия и от преводаческата си работа. Аз говоря само за себе си, защото не правя изследвания, а пиша спомен. А изследване трябва да се направи. То ще покаже как нашата прогресивна поезия след Октомврийската революция се развива под влиянието на Октомври и събитията, които станаха след него и как в българската поезия от онова време до днес тон даваше именно прогресивната струя в тази поезия. Влиянието на съветската поезия върху нашата е много сложно и разнообразно, то е често външно незабележимо. Но ако се направи сериозен, дълбок анализ на поезията ни от почти половин столетие насам, ще се види, как благотворно ѝ е повлиял очистителният пролетен вятър на Октомврийската революция.

— Сега, когато в Съединените щати, на Запад и за съжаление в някои социалистически страни се публикуват вулгарни отрицания на съветската литература, аз се чувствам лично оскърбен, засегнат в най-съкровениите си възмущения. Сякаш посягат, сякаш мърсят някаква моя светиня, оплюват моята вяра, рушат онова, в неплуклатимата здравина на което съм се възпитавал. И съм дълбоко убеден, че самият живот, самият по-нататъшен развой на тази литература жестоко ще опровергае онези, които сега хвърлят кал и камъни върху нея. Своите слабости тя без помощта на такива „критици“ ще преодолее. Защото пътят, по който върви, е единствено правилният път за революционната и социалистическа литература. На дъното на всяко отрицание на съветската литература, на дъното на всеки опит да се направи ревизия на социалистическия реализъм стои просто омраза към идеите на марксизма-ленинизма или разклащане на убеждението в правотата на тези идеи. Колкото и да се прикрива това зад разни уговорки, то е така.

— Влиянието на съветската литература и на нейния метод трябва не да се неутрализира с разни замъглени уговорки, а да се организира и творчески да се използва. От това нашето литературно развитие само ще спечели, както — и това е безспорно — е печелило досега.